

સમયનો તકાજો : સામ્પ્રદાયિક ઉદારતા

ભારતવર્ષ એ હિન્દૂ સંસ્કૃતિને વરેલો દેશ છે. આ દેશમાં અનેક ધર્મો અને સમ્પ્રદાયો પાંગર્યા છે. આ દેશમાં જૈન, બૌદ્ધ, વૈદિક જેવા પ્રાચીનતમ ધર્મો પણ પ્રવર્તે છે; ઇસ્લામ અને ઈસાઈ સરીખા આગનુક ધર્મો પણ પ્રવર્તે છે, અને સ્વામીનારાયણ સમ્પ્રદાય જેવા અર્વાચીન ધર્મસમ્પ્રદાય પણ પ્રવર્તે છે.

ઇતિહાસકાળમાં તેમજ મધ્યકાળમાં વિવિધ ધર્મો તથા સમ્પ્રદાયો વચ્ચે તેમજ પોતપોતાના પેટા-સમ્પ્રદાયો વચ્ચે વાગ્યુદ્ધ, શાસ્ત્રાર્થ, તેમજ એક બીજાને નબળા પાડવા-દેખાડવા માટેના ચમત્કારિક તરીકા - આ બધું બહુ ચાલ્યા કરતું. પરંતુ સમયના બદલાતા પ્રવાહ સાથે એ બધા વિવાદો ધોરંભે પડતા ગયા કે વીસરાતા ગયા છે. સ્વાતન્ત્ર્યોત્તર સમાજમાં તો આવી વાતો શરમજનક કે સંકુચિત / વિસંવાદી માનસની દ્યોતક જ ગણાવા માંડી છે.

૨૦૦-૨૫૦ વર્ષોથી પ્રવર્તેલા સ્વામીનારાયણ સમ્પ્રદાયે આજે તો દેશભરમાં, બલ્કે વૈશ્વિક ક્ષેત્રે મોટું ગજું કાઢ્યું છે. પોતાનાં શ્રેષ્ઠ સ્થાપત્યના નમૂના સમાં મન્દિરો દ્વારા, શૈક્ષણિક ગુરુકુલો દ્વારા, તથા માનવસુધારણાલક્ષી સત્સંગો દ્વારા તે સમ્પ્રદાય ખાસો લોકપ્રિય બન્યો છે, જે ભારતીય સંસ્કૃતિના સન્દર્ભમાં એક નોંધપાત્ર ઘટના ગણી શકાય તેમ છે.

આવા આ સમ્પ્રદાયનો પણ જ્યારે આરંભ થયો, ત્યારે પરચા અથવા સ્થૂલ ચમત્કારો દ્વારા લોકસંગ્રહની પ્રવૃત્તિનું પ્રાધાન્ય હતું, એમ તેનો ઇતિહાસ તપાસતાં સ્હેજે સમજાય તેમ છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, તેની સામે, પ્રણાલિકાગત ધર્મ-સમ્પ્રદાયોના લોકોએ, પ્રતિક્રિયા દર્શાવી હશે, દા.ત. વિ.સં. ૧૯૫૦ થી ૧૯૬૦ આસપાસના સમયગાળામાં પંજાબી જૈન મુનિ દાનવિજયજી તથા મુનિ નેમવિજયજી (પાછલ્લથી પ્રસિદ્ધ આચાર્ય વિજયનેમિસૂરિ) જેવા વિદ્વાન તથા વૈરાગી જૈન સાધુઓને સ્વામીનારાયણ સમ્પ્રદાયના પળિડતો તથા સંતો સાથે શિક્ષાપત્રી વગેરે પરત્વે શાસ્ત્રાર્થ કરવાના એકાધિક પ્રસંગો નોંધાયેલા મળે છે, જેમાં વિપક્ષના વિદ્વાનોનો પરાભવ જ થયેલો.

સાવ સ્વાભાવિક છે કે આવી પરિસ્થિતિથી છેડાયેલાં તે પરાભવ પામેલાં તત્ત્વો, કેટલીક કપોલકલ્પિત કથા ઉપજાવી કાઢે, અને પોતે

जीत्या छे ने सामेवाळा पोताना शरणे आव्या छे ते जातनी वार्ता चलावे.

मध्यकाळमां आवुं घणुं बनतुं. ते ज प्रकारनुं आ सन्दर्भे पण बन्युं छे. उपरोक्त जे जैन मुनिओए स्वा.ना. पन्थीओने परास्त करेला, ते जैन मुनिने स्वा.ना. संतोए केवा परचा बतावीने चाट पाड्या तेनी पण एक सरस कविता/कथा ते पन्थमां बनी गई हती.

मान्युं. आवी रीते पण बदलो लीधानो आत्मसन्तोष तो मळे ! परन्तु वीसमी सदीनी ए वातो, जे वीसमी सदीना जूनवाणी अने संकुचित मानसवाळा युगमां ज शोभे तेवी छे ते, आजे जाहेरमां विवरण साथे छपाय, तो तेमां कोई सम्प्रदायनी मोटाई नथी थती के वधती; बल्के हीनता ज भासे छे.

आ दृष्टिकोणने लक्ष्यमां राखीने ज, ज्यारे श्रीविजयनेमिसूरिजीनुं विस्तृत जीवनचरित्र आलेखवानो वखत आव्यो त्यारे, आ लखनारे ज, स्वा.ना. सम्प्रदाय साथेना शास्त्रार्थ तथा तेमना पराजयवाळा, धार्मिक क्लेश के संघर्ष वधारे तेवा प्रसंगोनुं विवरण लखवा-छपाववानुं टाळेलुं; छेक संवत २०२९-३०मां. समन्वय अने सहिष्णुताना आ युगमां भूतकाळनी आवी घटनाओनुं झाझुं महत्त्व न होय, एवुं दृष्टिबिन्दु ज आनी पाछळ काम करी गयेलुं.

अने आ क्षणे मारी समक्ष एक पत्रिका पडी छे : ज्ञानोदय. श्रीस्वामिनारायण गुरुकुल - गान्धीनगर द्वारा प्रकाशित थती त्रिमासिक पत्रिकानो आ जुलाई २००४नो अंक छे. तेमां स्वा. ना. संत गोपालानन्दस्वामीनुं वर्णन लखतां तेना लेखक पुराणी स्वामी हरिप्रियदासे जे कथा लखी छे ते अक्षरशः आ प्रमाणे छे :-

“बोटादना नगरशेठ भगादोशी हता. तेओ जैन हता. तेओ सत्संगी थया हता. तेमने जैनना नेमिविजयजीए कह्युं के ‘आ पांचमा आरामां भगवान होय ज नहीं, तमे स्वामिनारायणमां विशेष शुं जोयुं ? तेमने अहीं बोलावो. हुं तेने जोई लइश ! तमारो सत्संग मुकावुं तो ज हुं जैनमुनि साचो !’ भगादोशीए गोपाळनन्द स्वामीने माणस मोकलीने बोलाव्या. तेथी स्वामी साळंगपुरथी गाडी जोडावी तुरत बोटाद आव्या. ते समये नेमिविजयजी

उपाश्रयना द्वारमां बे हाथे बे तरफनी साख झालीने ऊभा हता. स्वामी गाडीमांथी हेठा ऊतर्था. एटलामां माणसनी मेदनी भराई गई. स्वामीए जैन मुनिने शान्तिथी पूछ्युं के “तमे अमारा सत्संगीओने केम संतापो छे ?” त्यारे तेणे करडाईथी कह्युं के “तमे कोण छे ?” स्वामी कहे “अमे जगतना जीवना भगवान छीए” ! त्यारे कह्युं के “स्वामिनारायण कोण छे ?” स्वामी कहे “ते तो अमारा पण भगवान छे.” तेथी जैन मुनिए हांसी करी कह्युं के “तमाहं भगवानपणु बतावो एटले हुं जोउं तो खरो.” स्वामीए ओटला उपर बेसी तेनी सामे दृष्टि सांधी, जैन मुनिनी आंखो स्थिर थई गई. बने हाथ बारणांनी साखो पर चोटी रह्या. केटलाक जैन कहेवा लाग्या के “स्वामी जादुगर छे, तेमणे चोट नाखी छे.” एम केटलोक वखत वीत्यो त्यारे लोकोए कह्युं के “जैन मुनिनी आ स्थिति छोडावो.” तेथी स्वामीए तेमनी उपर दृष्टि करी एटले शुद्धिमां आव्या, तरत दोडीने स्वामीना पगमां पड्य ने कह्युं के तमे समर्थ छे, मारो अपराध क्षमा करो, हुं आजथी तमारा सम्प्रदायनी निन्दा नहीं करूं.”

“जैनोए मुनिने पूछ्युं त्यारे कह्युं के “में समाधिमां तीर्थकरोना दर्शन कर्या. तेमणे आ महापुरुषोनी महत्ता मने कही छे. शुद्धिमां आवतां पहेलां मने यमपुरीनुं दर्शन थयुं. यमदूतोथी घणी वेदना सहन करवी पडी छे.” ए पछी त्यां सत्संग वध्यो अने भगादोशीनी प्रतिष्ठा पण वधी.”

(ज्ञानोदय-त्रिमासिक, जुलाई '०४, पृष्ठ १३-१४

प्रका. स्वा.ना. गुरुकुल, सेक्टर-२३, गान्धीनगर)

सम्प्रदायनो महिमा वंधारवा माटे, जे ते समयना उत्तम अने प्रख्यात महानुभावोने सांकळी लईने, परचा-चमत्कारोना मरी-मसालाथी सभर, केवी मजानी कथाओ नीपजावी काढवामां आवे छे, ते उपरोक्त कथा वांचतां कल्पी शकाशे.

वास्तविकता ए छे के श्री विजयनेमिसूरिना जीवनमां आवो कोई प्रसंग बन्यो ज नथी. तेमना चरित्रना अभ्यासी तथा लेखक तरीकेना अधिकारथी पण हुं कही शकुं के बोटादना तेमना विहार तथा रोकाण दरम्यान आवो कोई ज विवाद के प्रसंग बन्यो नथी. तेमना अन्तेवासी श्रीविजयनन्दनसूरिजी,

जे पोते बोटादना ज हता अने आचार्यश्रीना बोटाद-निवास वखते उपस्थित हता, तेमनी जाणमां पण आवी कोई घटना बनी होवानुं जाण्युं नथी.

एक महत्त्वनी वात ए छे के नेमिविजयजी स्वयं आ प्रकारना यौगिक चमत्कारो करीं शके तेवी विभूति हता. महम्मद छेल नामना जादुगरे साधु-संतोने हेरान करवा मांड्या त्यारे तेमणे ते जादुगरने, बोटादमां ज, यौगिक शक्तिनो परचो बताडी, हवे पछी कोई पण धर्म-सम्प्रदायना साधु-संतोने न रंजाडवानुं तेनी पासे वचन लीधेलुं. परन्तु, ते पोते वीतरागना मार्गना उपासक वीतरागी-वैरागी जैन साधु हता. पोताना भक्तवर्गनी तथा मतनी वृद्धि काजे पोतानी यौगिक शक्तिनो विनियोग करे तेवी निम्न कक्षाना तेओ नहोता. हा, कोई जैन, मात्र परचाओथी खेंचाई जईने जैन धर्म तजी अन्य पन्थमां जतो होय तो, तेने बोलावीने तेमणे समजाववानी महेनत जरूर करी होय; अने ते तो कोई पण धर्माचार्य करे; परन्तु तेमणे नगरशेठने संताप्या, अने पछी अन्य स्वामीना आवा खोफना पोते भोग बन्या - ए वगेरे वातो तो मात्र कल्पना शक्तिनी नीपज छे - नरी अवास्तविक !

सार ए ज के साम्प्रदायिक व्यवहार-व्यवसायनी दृष्टिए आवी काल्पनिक वार्ताओ बनाववी पडी होय, तो पण, वर्तमानना उदार, समन्वयवादी तथा सहिष्णु काळमां तेवी वातोना आ रीते प्रचार कर्या करवो, ते सम्प्रदायनी बाह्य उन्नतिनी तुलनामां भीतरी दृष्टिनो विकास के उघाड बहु ओछे थयो होवानी दहेशत ज प्रेरे तेम छे.

शी०